

Isegi udu oli neile teada ehk boreaalsete rahvaste jutte

Ilmaveere jutud. Valik põlisrahvaste pajatusi. Ymber pannud ja takka kiitnud: Nuga Soopealt (Lauri Sommer). Kaarna-kivi Seltsi Kirjastus, 2023. 270 lk.

Indiaanilugudest inspireeritud pseudo-nüümi Nuga Soopealt taha peitunud Lauri Sommeri kokku pandud ja tõlgitud rahvajuttude kogumik „Ilmaveere jutud” on värske ja tuumakas lisandus põhjarahvaste pärimuse eestikeelsete köidete väärikasse ritta. Nende kaante vahele mahub kuus tosinat ehk 72 lugu veidi rohkem kui kolmelt tosinalt ehk täpsemalt 38 rahvalt. Need on läbi pääsenud koostaja võrdlemisi tihedast sõelast – raamatut ette valmistades luges ta oma sõnul läbi tuhatkond lugu.

„Ilmaveere juttude” maailma kese tundub jäävat kuhugi Põhja-Jäämerre, sest kolmandik lugusid on Jäämere-äärsetelt arktilistelt rahvastelt (sh kaheksa inuiti ja kuus tsuktsi rahvajuttu). Kui liita nende veel lood, mis on pärit Vaikse ookeani põhjaosa rannikutelt – Tšukotkast edelasse Jaapani saarestiku põhjapoolseima, Hokkaido saareni (kuus ainu lugu) ning Alaskalt kagu poole ligikaudu California põhjapiirini (viis juttu Põhja-Ameerika looderanniku rahvastelt) –, siis on need piirkonnad andnud kokku poole kogumiku sisust. Geograafilises mõttes Euroopat esindab kogumikus kaheksa lugu, millest kolm on algselt jutustatud turgi keeltes (kaks gagauusi ja üks tšuvaši keeles), üks mongoli keelte hulka kuuluvast kalmõki keeles. Indoeurooplasi esindavad taani, ukraina ja valgevene lugu ning uurali keeli üks mordva muinasjutt ja üks sõlkupi lugu.

Raamatut lugedes hakkasin orienteerumise abivahendiks igatsema saami kunstniku Keviselie joonistatud kaarti „Davviálbmogat” („Põhjarahvad”), mille keskel on põhjapoolusele joonistatud polaaröine päike ja selle ümber kontsentriilistes ringides Põhja-Euraasia, Gröönimaa ja Põhja-Ameerika põlisrahvaste nimed nende maadel.¹ Kõigi „Ilmaveere juttude” esindatud jutustajate kodupaikade hõlmamiseks peaks Jäämerd ümbritseva kaardi kõige suurem ring jääma 40. põhjalaiuskraadi kanti. Raamatu üldharivat funktsiooni oleks toetanud see, kui sellele detailsed ja nauditavad pildid joonistanud kunstnikult Dagne Aaremäelt oleks tellitud ka kaart, et need huvilised, kes ei tee nivhidel, jukagiiridel, kriidel ega tlingititel vahet, saaksid aru, kus kogumikus lugudega esindatud jutustajad elasid ja kuidas üksteise suhtes paiknesid. Siiski oleks säärane kaart aidanud teed leida ainult muinasjutustajate maiste elukohtadeni, millest olnuks vähe, sest nende vestetud lood viivad inimesi tihtipeale paikadesse, mida tavaliselt kaartidele ei panda: erisugustesse taevastesse, maa-alustesse surnuteriikidesse, tundmata saartele, selle viimase piiri taha, kuhu linnud enam ei jõua, ja mujale meie ilma veere taha.

Suurem osa ilmaveere jutte ongi sellised, millel on vähe ühist tänapäeva õhtumaiste muinasjuttudega, mida oleme harjunud leidma vendadest Grimmidest alguse saanud traditsiooni järgivatest raamatutest. „Mu huvid on teisel,” nagu koostaja järelsõnas märgib (lk 259). Rahvajuttudest huvitujale on kogumiku lugemine värskendav osalt just seetõttu, et sellesse on tahtsi valitud lood väljastpoolt seda

¹ Kujutist sellest kaardist, mille autori norra-keelne nimi on Hans Ragnar Mathiesen ja traditsiooniline põhjasaamikeelne nimi Elle-Hánsa, võib näha veebis aadressil http://www.keviselie-hansragnarmathisen.net/33514843_10.html

suurt sarnase rahvajututraditsiooniga piirkonda, kuhu ka Eesti kuulub. XX sajandi folkloristika suurkuju Stith Thompsoni hinnangul ulatub see ala Iirimaalt Indiani ja „selle üldised piirid langevad kokku lääne tsivilisatsiooni omadega”, kõigi piirkonna rahvaste juturepertuaaril on „silmanähtav ajalooline side ja ilmselge ühine lugude motiivide ning isegi formaalsete elementide varamu”.² Märkimisväärne on, et sellele piirkonnale omaste lugude mõju hajub Thompsoni sõnul Siberi keskosas ja neid pole leida kaugemal idas kui Indias. Sel taustal on mõistetav, miks „Ilmaveere juttude” hulgas on seitse jaapani rahvajuttu (neist neli XII sajandi kogumikust „Läinud aegade lood”, jp „Konjaku monogatarishū”, 今昔物語集) ja üks XVIII sajandil Pu Songlingi kirja pandud pikem jutt hiina surnuteilma bürokraatiast (lk 178–184).

Sellegipoolest leiab ka Iirimaalt Indiani ulatava muinasjututraditsiooni tundja üht-teist tuttavlikku, kuigi vahest veidi ootamatus kastmes. Koostaja on esimeseks looks valinud rahvusvahelise muinasjututüübi „Võlur ja tema õpipoiss” (ATU 325)³ kalmõki variandi, mille vahetu ideoloogiline taust on budistlik, nii et loo ühe tege-lasena ilmub ka suur meister ja õpetaja Nāgārđžuna.⁴ Loo „Sepp ja kurat” taani

variandi (lk 143–144, ATU 330) võtmist valikusse võib õigustada asjaolu, et tegu on väga arhailise jututüübiga, mis seostub sepatöö mütoloogilise algupäraga ja võib ühe analüüsi järgi olla lausa algindoeuroopa päritolu.⁵ Klaasmäel kosilast ootavast kuningatütrest (ATU 530) saab tšuktši jutus hoopis mütoloogiline Taeva-tüdruk (lk 220–221).

Et vette pagemine kõue viha eest aitab lisaks vanapaganale ka klatsopi irvikuid ühes Põhja-Ameerika Vaikse ookeani äärselt looderannikult pärinevas katlameti loos (lk 236), on samuti määratav muinasjututüübina (ATU 1148). Aga seda lugu tuleks ümbrust ja koostaja eelistusi arvestades ilmselt lugeda Uku Masingut järgides kui osa väga iidsest, vast lausa tosina aastatuhande taha ulatuvast müüdiklastrist, mille jälgi võib näha nii Euraasias kui ka Põhja-Ameerikas.⁶

Kuigi otseselt jätkab muinasjutukogumik sama koostaja indiaani luule antoloogiat,⁷ siis pigem esindavad „Ilmaveere jutud” eesti kultuuriloos nüüdseks küllalt juurdunud boreaalsete muinasjuturaamatute traditsiooni. Koostaja mainib

⁵ S. G. da Silva, J. J. Tehrani, Comparative phylogenetic analyses uncover the ancient roots of Indo-European folktales. – Royal Society Open Science, January 2016. <https://doi.org/10.1098/rsos.150645>

⁶ U. Masing, Kõuelind ja veesarvik (AaTh 1148B). – Studia orientalia et antiqua. (Monumenta Estoniae Antiquae V.) (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 416.) Toim P. Nurmekund, O. Klaassen, M. Tänäva. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1977, lk 117–169, <https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/31373?show=full>; vrd uuema käsitlusega: Frog, When thunder is not thunder, or, fits and starts in the evolution of mythology. – *Storied and Supernatural Places: Studies in Spatial and Social Dimensions of Folklore and Sagas.* (Studia Fennica Folkloristica 23.) Toim Ü. Valk, D. Sävborg. Helsinki: Finnish Literature Society, 2018, lk 137–158.

⁷ Indiaani luulet. Tlk Nuga Soopealt. Räestu: Tiivaalune, 2020.

² S. Thompson, *The Folktale*. New York: Dryden Press, 1946, lk 14.

³ Rahvajuttude tüübinumbrid antud siin ja edaspidi Aarne–Thompsoni–Utheri kataloogi järgi, mis Thompsoni hinnangul kõige paremini õhtumaise kultuuriruumi muinasjuturepertuaari kirjeldama peaks (H.-J. Uther, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. I–III kd. (FF Communications 284–286.) Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2004).

⁴ Eesti traditsioonis on tüüp tuntud „Kuradi õpipoisi” nime all, vt Eesti muinasjutud. I:1. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V.) Koost ja toim R. Järv, M. Kaasik, K. Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009, lk 537–538.

mõjutajana Uku Masingu loengutsükli „Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust”⁸ (lk 259). Sama laadsetest allikatest on välja kasvanud näiteks Andres Ehini kokku pandud ja ümber jutustatud tsüklise muinasjuttude kogu „Unesnõiduja”,⁹ Põhja-Ameerika põlisrahvaste juttude kogu „Suve tagasitoomine” Jaan Kaplinskilt¹⁰ ja Hasso Krulli tõlgitud winnebago triksterilugude kogu.¹¹ Samuti Kaplinski valitud-tõlgitud „Kaks päikest”¹² näib eesti keeles ilmunist „Ilmaveere juttudele” kõige sarnasem: mõlemad ühendavad tsirkumpolaarse ja laiemagi haarde koostaja tähelepanuga teemadele, mis just teda huvitavad.

Kõiki nimetatuid ühendab ka asjaolu, et koostajad-tõlkijad ei ole olnud etnoloogid ega folkloristid, vaid pigem kirjanikud, kes on laiemale lugejaskonnale sihitud muinasjuturaamatute sisu valinud keeleteadlaste ja folkloristide kogutud-avalda-

⁸ Loengusarja pidas Uku Masing 1973.–1974. aastal Vanemuise teatri lavakunstimuudios, loengute tekst (käikiri EELK Usuteaduse Instituudi raamatukogus, inv 25213) levis 1970. aastatest alates omakirjastuslikult. Tekst on avaldatud 1989. aastal ajakirja Akadeemia neljas esimeses numbris ning raamatus **U. Masing**, Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. Toim U. Sutrop. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 239–360.

⁹ Unesnõiduja. Tšuktsi muinasjutte. Ümber jutustanud A. Ehin. (Muinaslugusid kogu maailmast.) Tallinn: Kunst, 1981. Samuti kui Sommer on Ehin oma valiku tegemisel kasutanud Vladimir Bogorazi kogutud lugusid, mida olla 1970. aastail Masingust mõjutatud ringkondades usinasti loetud.

¹⁰ Suve tagasitoomine. Põhja-Ameerika indiaanlaste muinasjutte. (Muinaslugusid kogu maailmast.) Tlk J. Kaplinski. Tallinn: Kunst, 1986.

¹¹ Vembuvana. Jänes. Winnebago triksterilood. Tlk H. Krull. – Loomingu Raamatukogu 2004, nr 33–35. Tallinn: Perioodika.

¹² **J. Kaplinski**, Kaks päikest. Teistmoodi muinaslood. Tallinn: Tänapäev, 2005.

tud materjalidest, mille esmane eesmärk on olnud dokumenteerida ühe või mitme põlisrahva keelt ja pärimust. Nii antakse kaugete ja väikeste rahvaste folkloorile uus elu eesti kirjakuultuuri sees. Mõni lugu võib sedakaudu pääseda ka eesti tänapäevaste muinasjuttuvestjate repertuaari ja selle võrgustiku kaudu suuliselt levida.

Tõlkijagi roll on selles tekstuaalses traditsioonis pigem juttuvestja oma: ta seisab justkui sama loo varasemate rääkijate õlgadel ja on teataval määral vaba otsustama, kuidas vana lugu uutele kuulajatele rääkida. Osav sõnaseadja moodustab võõra loo omaks tegemisel vahedaid lauseid või löike, mis võivad lugejat või kuulajat kummitama jäädagi. Näiteks arvustuse pealkirjas viidatud rannasališi juttuvestja Charles Fort Franklin Birdi järgi jutustatud loos kiusu ja nõiduse tõttu äpardunud hülgejahist: „Kääbused teadsid kõiki vendade viperusi. Nad teadsid vettkeerutavast hylgest, pikast reisist ja jõletust kannust. Isegi udu oli neile teada. [---] Nad näevad kyll jubedad välja, aga sukelduvad kah jube hästi.” (Lk 40) Teisal, 1909. aastal kogutud loos võttis tšuktsi nõid naise kalmuliste hulgast ning „kelgus tundus istuvat kalmuline, kooljas kaali all” (lk 162). Lugeja võib ära tunda tsitaadi seto „Kalmuneiu” laulust ja jääda omas mõttes võrdlema Toomast, kelle mõrsja suri, sest peiu jättis täitmata kalmuliste antud töötuse võtta naine kalmuliste hulgast, tšuktsi nõiaga, kes koolja surnuist üles tõstis, et ta endale naiseks võtta.

Kiitust väärrib koostaja piüe märkida loo juurde juttuvestja nimi ning rääkimise aeg ja koht, kuna see tuletab meelde jutustajate individuaalset panust. Ilmselt kasutatud allikate puuduste tõttu saab lugeja teada vaid 31 loo jutustaja nime. Ishanashte nime kandva ainu 1886. aastal metodisti misjonärile John Batchelorile vestetud lugudest on „Ilmaveere juttudesse” pääsenud lausa kolm. Kolõmal Pohotski külas

elanud jukagiir Nikolai Kusakov, Misquani küla tšuktši Qo'tirgin ja Washingtoni osariigi Bay Centeri küla katlameti jutuvestja Charles Cultee ehk QjElte' on igaüks esindatud kahe looga.

Jään lootma, et koostaja teeb teoks oma kavatsuse kokku panna ka teine sama-laadne köide kaugete ja väikeste rahvaste hulgast pärinevate jutuvestjate järgi jutus-

tatud lugusid. Säärane lugemisvara avardab maailma mitmes mõttes ning ühtlasi aitab uue mõtteainega toita arutlemist selle üle, kui palju või kui vähe on eestlastel või nende allrahvustel ja hõimudel ühist ülejäänud maailma põlisrahvastega.

OTT HEINAPUU